

Кудрявцев Є. В.,

*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара***ОСОБЛИВОСТІ ДЖЕРЕЛЬНОЇ ОСНОВИ
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА США****FEATURES OF SOURCE BASIS
OF THE CRIMINAL-PROCEDURAL LAW OF THE USA**

У статті аналізується процес історичного розвитку джерел кримінально-процесуального права США. Розглядаються особливості їх правозастосування в судочинстві у кримінальних справах.

Ключові слова: США, кримінальне-процесуальне право, кримінальний процес, судді в кримінальному процесі.

В статье анализируется процесс исторического развития источников уголовного процессуального права США. Рассматриваются особенности их правоприменения в судопроизводстве по уголовным делам.

Ключевые слова: США, уголовно-процесуальное право, уголовный процесс, судьи в уголовном процессе.

The article analyzes the process of historical development of sources of criminal procedural law of the USA. The peculiarities of their enforcement in the criminal proceedings are examined.

Key words: USA, sources of criminal process, criminal procedure, judges in criminal proceedings.

Розбудова української державності має супроводжуватися реформуванням всіх сторін життя нашого суспільства. Значний внесок у вирішення цієї проблеми здійснили творці Конституції України. У ній відображено такий доленосний для українського народу процес, як боротьба проти злочинності, яка гальмує вхід України у співдружність демократичних і правових держав світу. Цей процес має уособлюватися в утворенні такого кримінально-процесуального права, яке було б завершальною ланкою в реалізації проекту впровадження кримінальної політики демократичної і правової держави.

Частина 1 ст. 8 Конституції (ст. 8 КПК) констатує, що в Україні визнається і діє принцип (засада) верховенства права. Цей принцип вимагає від держави його втілення у правотворчю і правозастосовну діяльність, зокрема у джерелах кримінально-процесуального права, які за своїм змістом мають бути пронизані ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Кримінальні процесуальні відносини регулюються нормами права, які виражені та закріплені в кримінальному процесуальному законі. Серед українських процесуалістів немає єдиної думки щодо джерел кримінального процесуального права. Більшість із них вважає, що такими джерелами можуть бути чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Конституція України, Кримінально-процесуальний кодекс України та інші Закони України, якими вносяться зміни та доповнення в КПК. Деякі вітчизняні фахівці дотримуються думки про те, що джерела кримінально-процесуального права можна поділити на закони та інші нормативні акти, що містять кримінальні процесуальні норми. Нарешті, є дослідники, які наполягають на тому, що джерела кримінального процесуального права варто поділити на основні (Конституція України, КПК Укра-

їни, Закони України, рішення і ухвали Конституційного Суду України, міжнародні договори України, рішення Європейського суду з прав людини, прийняті стосовно України та інших держав) і субсидіарні (міжнародні акти, судові прецеденти, постанови пленуму Верховного Суду України, відповідні відомчі нормативні акти України) [1].

Такий «різномірний» в осягненні українськими вченими глибинного змісту чинного кримінально-процесуального законодавства є закономірним, адже воно знаходиться у процесі свого становлення. Однак більш важливим є те, що це законодавство поки що відображає лише здобутки національного державотворення, які є вельми суперечливими. Водночас у кримінально-процесуальному праві України не відчувається вплив подібного права, створеного законодавцями провідних держав світу, передусім – лідера світового співтовариства, яким є Сполучені Штати Америки. З огляду на це видається доцільним вивчити особливості виникнення і розвитку джерел кримінального процесуального права, що є метою цього дослідження.

Вітчизняні науковці проблеми утворення джерельної основи кримінально-процесуального права США майже не торкалися. Проте є монографічні дослідження і статті з кримінальної політики американської держави, її кримінального і кримінально-процесуального права, в яких певним чином згадуються особливості утворення і розвитку джерельної бази кримінального процесу. Вони належать перу І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, Т.А. Денисова, М.С. Пузирьова, В.М. Калашникова, А.В. Савченко, О.Д. Святоцького, П.Л. Фріса та інших дослідників. Оскільки дійсно фундаментального аналізу вказаної проблеми у вітчизняній науці ще не здійснено, то є нагальна необхідність першого наближення до розв'язання такого завдання у вигляді цієї статті, яка

може сприяти розвитку українського кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу. Правова система США навіть нині зберігає пережитки загального права і конституції першої Британської імперії, фундаменти якої становили тринадцять приатлантичних колоній. Тривалий історичний розвиток кримінального права і процесу Британської Америки визначив напрям розвитку кримінального і кримінально-процесуального права незалежної американської держави. При цьому американські законотворці здавна спиралися й на таке важливе джерело відправлення кримінального правосуддя, як міжнародно-правові звичаї. Інтерес до цих звичаїв проявився у тексті Декларації незалежності США (1776), автор якої Т. Джефферсон завжди був упевнений у тому, що міжнародно-правові звичаї можна використовувати у процесі кримінального судочинства. На цьому постійно наполягають судді Верховного Суду США, які змушені час від часу надавати іншим суддям роз'яснення стосовно того, як використовувати джерела міжнародного права у процесі боротьби проти проявів кримінальної злочинності. За модель правозастосування міжнародних звичаїв у кримінальному процесі американські правознавці обрали відому працю Е. де Ваттеля «Право народів» [2]. Тому не дивно, що в американському Акті про судоустрій 1789 р. погляди Ваттеля оголошені керівництвом для діяльності судів у кримінальних справах.

Нині в кожній американській школі права студентам доводять, що джерела кримінально-процесуального права – це сукупність правових актів, що містять відомості про правила, яких треба дотримуватися у провадженні у кримінальній справі і які регулюють порядок кримінального судочинства. Ці принципи і норми містяться у великій кількості міжнародних правових актів. До них треба віднести Загальну декларацію прав людини, прийняту 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН [3]. Загальна декларація прав людини встановлює, що кожна людина має право на життя, свободу й особисту недоторканність (ст. 3); ніхто не може бути підданий катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, виду поведіння та покарання (ст. 5); всі люди рівні перед законом і мають право на рівний їх захист законом (ст. 7); ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання (ст. 9); кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, в якому їй забезпечують усі можливості для захисту (ст. 11); ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію (ст. 12).

Слідом за англійськими джерелознавцями кримінально-процесуального права учені США відносять до законодавчої основи діяльності суддів джерела як юридичного, так і історичного характеру. США

ще й досі не мають федерального кримінально-процесуального кодексу в його загальноприйнятому розумінні. Актом Конгресу від 25 червня 1948 р. більшість норм раніше чинного законодавства була переглянута, кодифікована і внесена у формі закону в титул 18 Зводу законів США. Частина 2 цього титулу має показову назву – «кримінальна процедура» [4]. На жаль, норми Зводу законів США є архаїчними, казуїстичними та описовими, однак це не заважає діяльності суддів у кримінальних справах, адже американський федералізм передбачає відносну самостійність кримінально-процесуальної політики окремих штатів. Виразом цієї політики є наявність у кожному штаті власних законів щодо організації кримінального процесу.

Варто відзначити, що поняттям «джерело права» в науці США позначають 1) літературне джерело як офіційний документ, звернувшись до якого, можна знайти потрібну норму права (статут Парламенту, судовий звіт); 2) формальне джерело права, яке видають органи влади, спроможні приймати правове рішення (Парламент, уряд, суд); 3) історичне джерело права, тобто джерело, від якого історично походить якась норма права (загальне право і право справедливості); 4) юридичне джерело, до якого треба віднести ті конкретні процедури, форми та процеси, за допомогою яких право набуває реальності (законодавчий процес, судова практика, процес формування звичаїв тощо).

Найважливішим джерелом з організації кримінального процесу в американських судових установах, як і в інших англосаксонських країнах, вважається стародавня Велика хартія вольностей (1215). Взагалі ця хартія, пересаджена на американський ґрунт, становить основу правової системи США. Відповідно до неї суддя має застосовувати правила, сформульовані в судовому рішенні, прийнятому раніше. Якщо факти, знайдені судом у справі, яку він розглядає, схожі, а також якщо попереднє рішення ухвалене судом вищого рівня або судом рівної юрисдикції, то суд зобов'язаний слідувати попередньому присудженню [5, р. 33].

Варто вказати, що Верховний суд США з моменту свого утворення (1819) прийняв понад сто рішень щодо використання суддями належної судової процедури, якнайшвидшого і неупередженого судового розгляду справ звинувачених у кримінальних злочинах осіб та захисту підсудних від надмірних застав чи штрафів або жорстокого і незвичайного покарання [6]. І всі вони відображали положення Великої хартії вольностей, продовженням якої є Конституція США, яка є найстарішою з нині чинних писаних конституцій у світі. Навіть за наявності анахронізмів багатьох положень вона шанується громадянами своєї країни, які бачать в Основному законі США вищу гарантію для збереження суспільства, заснованого на свободі [7, с. 287–289].

Однією з гарантій гуманного характеру судового процесу у кримінальних справах з боку американської держави є Хабеас корпус акт. Відповідно до роз'яснень з боку Верховного суду США позовною

заявою про Хабеас корпус є процедурою, за допомогою якої федеральний суд досліджує звернення з боку особи, яка вважає себе незаконно затриманою, і, можливо, видає указ, відповідно до якого державні органи зобов'язані звільнити заявника [8]. Така особа має право і на позов до державного апеляційного суду щодо відшкодування її збитків, що стали наслідком незаконного утримання під вартою, з боку держави [9].

Продовженням Великої хартії вольностей і Хабеас корпус акту вважається чинна американська конституція, найстаріша з основних законів різних країн світу, що стоять на сторожі свободи громадян [10, с. 110]. Більшість вітчизняних дослідників американського права лише поспіхом згадують про те, що в 1791 р. прийняттям Білля про права (перші десять поправок до Конституції США) було визначено загальні основи розвитку американської демократії. Однак вони не звертають уваги на те, що серед цих поправок є такі, які утворюють правовий каркас кримінальної політики США. Так, згідно зі змістом поправки № 4 право людей на недоторканність особистості, житла, паперів та майна від необгрунтованих обшуків та арештів не повинне порушуватись, і ордери на обшук чи арешт не можуть видаватися суддями без достатніх підстав, підтверджених присягою або урочистою обіцянкою [11, с. 15]. Такі судові ордери повинні містити детальний опис місця обшуку, а також осіб чи майна, які підлягають арешту [12, с. 121–122]. За поправкою № 5 жодна особа не повинна притягатися до відповідальності за тяжкий чи інший ганебний злочин інакше, як згідно з постановою або звинуваченням, винесеним розширеною колегією присяжних, за винятком порушення справ, що стосуються особового складу сухопутних або морських сил у період, коли такі особи беруть участь у військових діях. При цьому жодна особа не повинна двічі відповідати життям чи тілесною недоторканністю за один і той самий злочин. Нарешті, жодна особа не повинна бути позбавлена життя, свободи чи власності без належного судового розгляду, а її приватну власність не повинні відбирати для громадського користування без справедливого відшкодування.

Із вказаних поправкою № 5 ситуацій є деякі винятки. По-перше, у разі, якщо буде виявлено, що учасники великого кримінального журі помилилися у своєму судженні щодо злочинного характеру дій підсудного або здійснювався неправильний судовий розгляд, обвинувачення може бути висунуте знову. По-друге, уряд може висунути до відповідача обвинувачення у змові з метою скоєння злочину, до якого він, можливо, був причетний, і тоді це буде легше довести, ніж участь підсудного в основному злочині, та осудити його знов. По-третє, у разі, якщо підсудні були виправдані у судовому процесі, який відбувся за участю місцевих судів, його можна знов судити за цим звинуваченням, але тільки в федеральному суді.

Цікаво, що у судових органах США досить вільно трактують догму про те, що «незнання закону не звільняє від відповідальності». І це є наслідком того,

що Конституція США описує тільки три федеральні злочини – зраду, підробку документів і піратство. Здебільшого порушення американського правопорядку вкрай широко і вільно трактують закони США, і добросесні громадяни майже не в змозі встановити, чи відповідає їхня поведінка основам правопорядку. Зрозуміло, що пересічний громадянин США повинен відповідати за злочинні вчинки. Однак, якщо ви працюєте на уряд, зокрема в правоохоронних органах, ви можете бути прощені за деякі кримінальні злочини без посилання на те, що ви дійсно не знали закону [13].

Що стосується поправки № 6, то у ній вказано, що у разі карного переслідування звинувачений має право на швидкий і прилюдний суд присяжних того штату й округу, де скоєно злочин. При цьому звинувачений має право вимагати, щоб його повідомили про характер і мотиви звинувачення і надали очну ставку зі свідками, які свідчать проти нього. І насамкінець, у поправці № 8 зафіксовано, що не можна вимагати від звинувачених осіб дуже великі застави, стягувати надмірні штрафи, накладати жорстокі і незвичайні покарання.

Варто вказати, що відповідно до положень Конституції США основна частина норм американського кримінально-процесуального права протягом тривалого часу утворювалася завдяки нормотворчій діяльності суддівського корпусу. Суддівські рішення не вважаються законами держави, однак в Америці безупинно розвивається процес узгодження результатів практичної діяльності суддів у кримінальних справах і законодавців, завданням яких є утворення писаних статутів. Тому конгрес США і законодавчі органи штатів вправі приймати такі нормативні акти, за допомогою яких вдосконалюють суддівські процедури [14]. При цьому вважається, що правовий вплив федеральної влади і органів влади окремих штатів на рішення суддівського корпусу у жодному разі не можна розглядати як безцеремонне втручання у сферу діяльності суддів, що на власний розсуд захищають громадян від злочинних посягань [15, с. 191].

Джерелами кримінально-процесуального права окремих штатів є їхні конституції, кримінальні закони і підзаконні акти. Конституції штатів, як правило, містять принципові положення щодо організації судочинства з кримінальних справ, які містяться у федеральній конституції. Зрозуміло, що кримінально-процесуальне законодавство окремих штатів має певну специфіку, яка полягає в тому, що штати мають власні кримінальні та процесуальні закони, на підставі яких здійснюються кримінальні процеси [16]. Ці джерела кримінального і кримінально-процесуального права штатів утворилися на базі розробленого Інститутом американського права Примірного кримінального кодексу (1962) [17].

У Примірному кодексі знайшла вираження одна з основних тенденцій розвитку права США, яка полягає у забезпеченні єдності кримінального і кримінально-процесуального законодавства та кримінальної політики.

Автори Примірного кримінального кодексу сформулювали мету утворення кримінального законодавства, відповідно до якої мають здійснювати власну діяльність судді у кримінальних справах [18]. В англо-американському праві функція судді полягає в дотриманні правил щодо вислуховування доказів стосовно злочинної діяльності обвинуваченої особи і у формулюванні питань, потрібних для прояснення певних юридичних фактів. Діяльність суддів полягає в тому, щоб 1) заборонити і попередити поведінку, яка завдає істотної шкоди інтересам особистості або суспільства; 2) піддати публічному контролю осіб, поведінка яких вказує на їхню схильність до скоєння злочинів; 3) запобігти помилковому оголошенню бездоганної поведінки злочинною; 4) належним чином розкрити характер злочинної поведінки; 5) диференціювати злочини за змістом та наслідками; 6) попередити вчинення злочинів і сприяти соціальному виправленню правопорушників; 7) запобігти призначенню надмірних, нерозмірних або довільних покарань; 8) диференціювати особистості правопорушників з метою знаходження індивідуальних заходів впливу на них [19].

Кримінально-процесуальне право США є продуктом тривалого історичного розвитку, який розпочався за часів перебування американців під британською юрисдикцією. Тому джерелами цієї

галузі права насамперед є ті, що є загальними для будь-якого права країн, що належать до англосаксонського світу. Ними є Велика хартія вольностей і Habeas corpus акт.

Становлення незалежних США потребувало утворення законодавства, яке відображало б американський суверенітет під час здійснення правосуддя у кримінальних справах. Це законодавство «розпрошено» у змісті титулу 18 Зводу законів США, що перебуває у постійному розвитку, який відображає нові реалії у справі боротьби суддів із проявами кримінальної злочинності.

Дуалістична правова система США привела до того, що джерелами кримінально-процесуального права окремих штатів є їхні конституції, кримінальні закони і підзаконні акти. Конституції штатів, як правило, містять принципові положення щодо організації судочинства з кримінальних справ, які закріплені в федеральному основному законі та у розробленому Інститутом американського права Примірному кримінальному кодексі.

Історичний досвід розвитку джерельної основи кримінально-процесуального права США вимагає від вітчизняних науковців осягнення глибинного змісту цього системного явища з метою запозичення тих його сторін, які сприятимуть гуманізації та демократизації права України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Джерела кримінального процесуального права України / [Текст]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1246122061533/prg/a/dzherela_kriminalnogo_protseualnogo_prava_ukrayini
2. Щекин Ю.В. Международно-правовые обычаи в правовой системе Соединённых Штатов Америки XVIII – XIX веков / [Текст] / Ю.В. Щекин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.jurnal.org/articles/2013/uri_144.html.
3. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. / [Текст]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_0_15.
4. U.S. Code: Title 18 – Crime and Criminal Procedure / [Text]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18>.
5. Carpenter D. Magna Carta / [Text] / D. Carpenter. – N.Y.: Penguin Classics, 2015. – 624 p.
6. Larkin P.J. The Role for Magna Carta in America in 2015 / [Text] / P.J. Larkin. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/research/reports/2015/07/the-role-for-magna-carta-in-america-in-2015>.
7. Мишин А.А. Конституция США. Политико-правовой комментарий / [Текст] / А.А. Мишин, В.А. Власихин. – М. : Международные отношения, 1985. – 336 с.
8. Todd J.P. The Criminal Justice System, Federal Habeas Corpus Proceedings and The Streamlined Procedures Act / [Text] / J.P. Todd // Progressive Conservative, USA. An Online Journal of Political Commentary and Analysis / [ed. by A.L. Way, Jr.]. – Vol. VII. – Issue 198. – September 7. – 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.proconservative.net/ProconservativeX06CJhtml>.
9. Federal Habeas Corpus Review / [Text]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://corporate.findlaw.com/litigation-disputes/federal-habeas-corpus-review.html>.
10. Maxfield M.G. Basics of Research Methods for Criminal Justice and Criminology / [Text] / M.G. Maxfield, E. Babbie. – Belmont, CA: Wadsworth, 2015. – 360 p.
11. Власихин В.А. Служба обвинения в США: закон и политика / [Текст] / В.А. Власихин. – М. : Юридич. лит-ра, 1981. – 176 с.
12. Курьянова Э.С. Условия проведения личного обыска при задержании в США / [Текст] / Э.С. Курьянова // Правоведение. – 2006. – № 6. – с. 121–127.
13. Balko R. Criminal Justice. Civil Liberties Issues Missing from 2012 Campaign / [Text] / R. Balko. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.com/2012/10/15/criminal-justice-civil-liberties-2012-campaign_n_1966791.html.
14. «Basics of Law» Course. – Lesson № 3. – Basics of Criminal Law / [Text]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/in>.
15. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии). Сборник законодательных материалов / [Текст] / [под ред. И.Д. Козочкина]. – М. : Зерцало, 1999. – 352 с.
16. Knowing the Criminal Law and Procedure / [Text]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitution.laws.com/the-supreme-court/criminal-law-and-procedure>.
17. Примерный уголовный кодекс (США). Официальный проект Института американского права / [Текст] / [под ред. и с предисловием Б.С. Никифорова]. – М. : Наука, 1969. – 303 с.
18. Law of Criminal Procedure / [Text]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/5403957/page:40/>
19. Criminal Law Reform: Current Issues in the United States – Imposition Of Sanctions (criminal Procedure) / [Text]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.jrank.org/pages/888/Criminal-Law-Reform-Current-Issues-in-United-States-Imposition-sanctions-criminal-procedure.html>